

Hang és visszhang

A 175 éves Marx tiszteletére rendezett konferencián a rendezők velem nem egészen egyeztetett akaratából arra a kérdésre kellett választ keresnem, hogy „Meggzúntethető-e az elidegenedés?” Kísértés fogott el, hogy e kérdés felolvasása után egy határozott „Nem!”-mel kimerítsem a témát. Mégsem tettem azt, tekintettel arra, hogy a szóban forgó konferencia általam fölöttébb tisztelt tárgyának fumi-gálása ma olyan értelmiségi társaság-ték, melyben nem óhajtok részt venni.

Kimondtam tehát a „Nem!”-et, olyan magától értetődően, mintha azt jelentetnem volna be, hogy a tárgyak feléle esnek, de nem hallgattam el azt sem, hogy ez a „Nem!” korunk legnagyobb tragédiájára vet éles fényt. Összeomlott – legalábbis belátható időre – a marxizmus jövőképe. Nem sikerült olyan gyakorlatban is működő stratégiát kidolgozni, mely megszüntetné az árutermeletést és a piacgazdaságot, és ezzel együtt persze a munkaerő árújellegét. Pedig már a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* is írva áll, hogy „Amikor az elidegenült munka elszakítja az embertől termelésének tárgyát, akkor *nembeli életét*, valóságos nembeli tárgyiságát szakítja el tőle, és az állattal szembeni előnyét azzá a hátránnyá változtatja át, hogy szervetlen testét, a természetét elvonják tőle.” Marx részletesen fejti ki, hogy mihelyt az ember elidegenül munkája termékétől, elidegenül a másik embertől, valamint – ismét az ő kifejezésével élve – „az emberi lényegtől” is. A *Tőkében* pedig, mint köztudomású, az áru misztikus jellegét csereértékéből vezeti le. Mivel árutermelető társadalmakban ez a misztikus, fetisizisztikus jelleg mindent áthat, és a termelés és értékesítés folyamatában magától értetődően reprodukálódik – ezzel összefüggésben mondja ki Marx a „nem tudják, de teszik” perdöntő ígését –, álmodni sem lehet az elidegenedés megszüntetéséről, míg az árutermeletésnek és a piacgazdaságnak nincs elfogadható és a gyakorlatba átültethető alternatívája.

Ezután hosszasan idéztem a *Tőke* harmadik kötetéből a szép látomást, melyen nemzedékek nevelkedtek, a szabadság birodalmáról: ez a szükségyszerűség birodalmán túl kezdődik, a szabad emberi örökifejtés öncél lesz benne, itt ugyanis „megszűnik a munka, melyet a nyomor és a külső szükségyszerűség határoz meg”. E marxi fejtegetés szerint már a szükségyszerűség birodalmában is elképzelhető, hogy „a társadalmassult ember, a társult termelő ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik ezt a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy ez mint vak hatalom uralkodna rajtuk”. A „társult termelő” kifejezés, ha jól értem, a termelőegységek dolgozói tulajdonára utal, a „közös ellenőrzés” pedig központi tervezésre. A társult termelők tulajdonosi jogosítványai tehát nem foglalják magukban annak eldöntését, hogy mennyit és mit termeljenek, és hogy termelésüket milyen piacon értékesítsék; ezt a „közös ellenőrzés” végzik, az összes termelő és fogyasztó érdekeinek maximális figyelembevételével, miközben – mint mondtam – az áru: áru, a piac pedig piac marad.

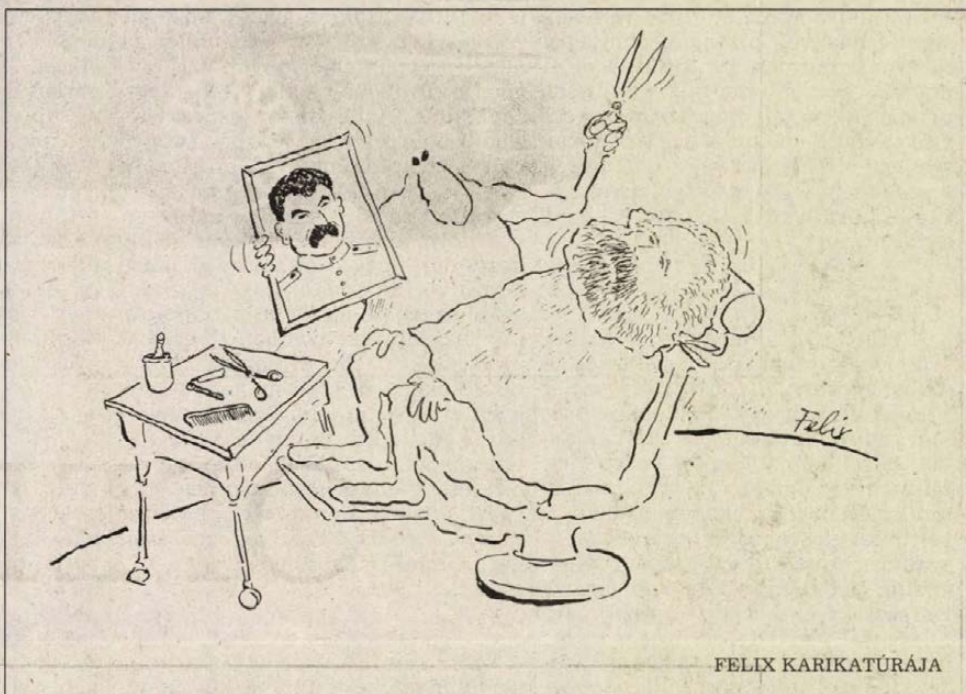
Előadásomban még ennyi kommentárral sem láttam el a hosszú idézetet. Úgy véltem, nagyképvű fölényeskedés volna, ha az 1917 óta összegyűlt ta-

paszlatok birtokában ironikusan kezelném Marx szövegének költészetét. Egyszerűen csak megállapítottam, amit mindnyájan tudunk, hogy a bővülő szükségletek és a gyarapodó termelőerők ésszerű szabályozása helyett totális elvadulásuk következett be. Az atomipar virágzásának és természeti környezetünk tragikusan fokozódó tönkretételének korában nincs olyan erő, mely az emberi élet pusztá fennmaradását szavatolhatná. Egy Einstein, egy Szaharov szellemi gyümölcsei fölött Reaganek és Brezsnyevék rendelkeztek, és ez a helyzet még romlani is bírt, mert ma már a hatalom betokosodott tőkfejei sem ellenőrizhetnék az atomipart és az atomfegyverkezést. Szovjet alezredek járnak targoncáikkal Ázsia és Afrika piacait, „Atombombát vegyennek!” kiáltással kínálgatják portékáikat.

Emberi vonatkozásban sem váltak valóra Marx várakozásai. A szükségletek és képességek hallatlan kifejlődése és differenciálódása nem a sokoldalú személyiségek, hanem a szorgos, sőt olykor zseniális szakkriplik kibontakozását segítette elő. Mivel a magukat szocialistának becéző országok a kapitalista demokráciák szörnyűségeivel szemben nemcsak még

a fejlődés motorjának, nem akarhatom meg nem történte tenni civilizációkat és kultúrákat, nem nyeshetem le róla a Rosszát se a tudomány, se a transzcendencia vagy a miszticizmus késeivel. A társadalmi rend, mely létrehívta a tömegtermelést, a tömegfogyasztást, a tömegpusztítást, a tömegembert, egyben megteremtette szükségleteink, élvezeteink, szabadság lehetőségeink differenciált skáláját is. A világtörténelmileg Rossz – például: a nyers érdekek diktatúrája, a profithajhászás, a társadalom jogi szabályozás útján csak tökéletlenül megszelídített farkastörvényei – nemcsak a végveszély motívumait akkumulálták, hanem felbecsülhetetlen értékeket is. Marx a saját filozófiai előfeltévéseinek hányt fittyet, amikor azt képzelte, hogy a Rossz leoperálható arról a komplikált gépezetről, melynek ő maga a hajtóereje. A „szabadság birodalmá” ugyanis csak így jöhetne létre. Ez a jövőkép összeomlott. Marx hegelianizmusa legyőzte Marx utópizmusát.

Mindehhez hozzáfűztem még, hogy amennyiben az ellentmondások egyiségének, a hegeli és marxi dialektika eme alapvető tanításának talaján álok, ami egyébként szakmai – drámaírói – szempontból elementáris érde-

FELIX KARIKATÚRÁJA

sokkal szörnyebb etatizmusuk és szabadsághiányuk, hanem életképtelenségük miatt sem kínálhatnak alternatívát, tanácsalanságukban még éles elmék is eljutottak addig, hogy kétségbe vonják a modern civilizáció és a tudományos világnézet-létjogosultságát és használhatóságát. Ennek egyik oka, hogy a demokráciák képtelenek megfelelni a saját társadalmi alapjukból áradó életveszélyes kihívásnak. A gazdaságilag erős csoportok, az állammal összenőve, mindig érvényesíteni tudják közvetlen érdekeiket a lakosság távolabbi érdekeinek rovására. Az időszakos választásokon alapuló politikai mechanizmus is úgy működik, hogy csak a közvetlen érdekek cinikus – mert a következményekkel nem törődő – felkarolása kecsgetetheti a pártokat sikerrel. Ráadásul a „természeti korlátok visszaszorítása”, melyet Marx végtelen folyamatnak képzelt el, egyre problematikusabbá válik. A természeti korlátok visszaszoríthatók ugyan, és sokkal még csak nem is derengtek e folyamat végső határai, de aztán a természet, mint különösen csökönyös számár, váratlanul visszarúgott, korlátokat szabva korláta visszaszorításának.

Mivel fiatalkoromban Hegelnek és Goethe Faustjának a történetiszemlélete nevelt, mely a Rosszát tekintette

kem, akkor el kell fogadnom, hogy a világtörténelmi Rossz, akárcsak Goethe Mephistophelese

„... az erő része, mi

Folyvást a Rosszra tör s folyvást a Jót teszi”,

így hát nem is ábrándozhatom arról, hogy meglegyek nélküle. Mire törekedhetek akkor a jelenlegi, kilátástalan helyzetben? Legfeljebb arra, és ez lehet nagyon sok is, hogy finomuljon a kín, amíg nem kínálkozik lehetőség újra olyan programra, mely a mind türehtetlenebbé váló egyenlőtlenség, és a mind életveszélyesebbnek mutatózó szűk homlokú gazdasági és nemzeti érdekérvényesítésen alapuló vilárendszer gyökeres humanizálását tűzheti ki célul. Ez a követelmény persze – mint az eddig elmondottakból kiviláglik – nem a Rossz megszüntetését, hanem pusztán kérdőben tartását jelentheti. Amíg azonban nem dolgozható ki ilyen program, és amíg nem mutatkoznak perspektívák a Teljesség megváltoztatására, a marxizmus, mint totális világnézet, totálisan defenzívába szorul. De vajon okvetlenül árt-e ez neki? Szerintem – mondtam előadásom végén – inkább használj ez a marxizmusból annak, ami benne életképes: kritikai szemléletének. Ezzel az elidegenedést nem szüntetheti meg, de konkrét elemzése és intellektuális felismerése megnehezíti, hogy a világ állapotát végső soron elfogadhatónak és véglegesnek tekintsük.

Körülbelül így beszéltem a szóbanforgó Marx-konferencián, és mindezt feldúsítottam – vagy felhígítottam – *Időm Gombrowiczcsal* című könyvem néhány fejtegetésével. Másnap rövid összegeztést olvastam a Népszabadságban előadásomról. Hogy más összefüggésben már használt hasonlatommal éljek: mintha egy hegytetőn elkiáltottam volna magam: „Szerelek!”, és a visszhang ezt válaszolta volna: „Tedd szét a lábad!”. Hadd közöljam ide a tudósító velem foglalkozó sorait: „*Eörsi István szerint a marxizmus jövőképe összeomlott. Tudomásul kell vennie mindenkinek, hogy még hosszú ideig csak a kapitalizmus reformja képzelhető el, más társadalmi rendszer nem. Ábrándozni lehet, de fölösleges, a politikusok feladata, hogy finomodjon a kín, mely a társadalom peremén élők osztályrésze.*” Így is összesűrítendő egy előadás.

nők botja

orcleválás, de orvos barátságos módon derékfájásomat segíteni, ha elviseli az injekciókkal, súlyfürdő – mindhiába. Végül szétmondta: várni kell, amíg már csak megannyi közba-

szobám falán egy értékes botot, amit egy afrikai ajdánán. Nemzetközi iro-rtjaként kerültem Afriká-égáim vittek el a törzsfő-emei mellett mindenfajta ödő ember híreben állt. a magyar irodalomra volt zenére, és addig unszolt, az „Érik a szőlő, hajlik a alt. Anyyira megtszett eltávozni, amíg ő is meg együtt énekeltük. Afrikában a magyar né-

pi kultúra magvát, hálából egy bambuszbotjal ajándékozott meg a törzsfőnök, amely botnak mű-értő gyanúm szerint nincsen más értéke, mint az, hogy korábban ő használta, de számomra ez éppen elég ahhoz, hogy becsben tartsam. A szükség azonban törvényt bontott: leemltem a botot, és utcai jövésmenéseim során is könnyíttem általa járásomat. Csakhogy feltűnést keltettem vele, mert hosszabb, mint én vagyok, és ismerőseim első kérdése soha nem az volt, hogy mitől sántultam le, hanem az: honnan való a bot?

Régi leckém, hogy megtanuljam az igazságot nem kimondani, már csak azért a bölcselmi megfontolásért is, mert honnan tudhatom én, hogy mi az igazság? Még ebben a nem elvont ügyben sem lehetek bizonyos abban, hogy valóban a törzsfőnök markolta-e nap mint nap a botot vagy hozatott egyet az ajándékozás céljára összekészített kévéből? Ezért az örökös magyarázkodás kényszerre helyett visszatettem a botot a falra, lemondva arról a nyilvános rangról, amit a bot birtoklása jelent. Azóta kegyetlenül kinlódva, rangrejtve jövők-megyek, azzal vizualizálódva, hogy fenséges dolog olyan erősnek lenni, amely képessé tesz fájdalmaim elrejtésére is.

Csák Gyula

Eörsi István